

В. Мазур,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

І. Боровська,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ СТАРОСТІ У НАКОВОВОПРАКТИЧНОМУ ТА ТЕОРЕТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

Однією з головних, основоположних та пріоритетних засад функціонування будь-якого суспільства та держави є захист прав людини незалежно від її соціального та політичного статусу, релігійного та майнового стану, раси та кольору шкіри, статі та т.п. Частиною 3 ст. 8 Конституції України передбачається, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Відповідно до ч. 1 ст. 24 Основного Закону України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [1]. Частиною 1 ст. 16 Цивільного кодексу передбачається, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [2]. Норми Господарського кодексу України передбачають рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання (ст. 6) [3].

Дослідження поняття старості в правовому та науково-теоретичному аспектах є актуальною проблематикою, оскільки в законодавстві досить часто почав використовуватися вказаний термін, і при цьому дана тематика комплексно не досліджувалася. Серед науковців, що досліджували наукові положення щодо питань похи-

лого віку, можна виокремити таких, як С.М. Прилипко, Н.Б. Галіяш, М.П. Кухта. Згідно зі ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. При цьому відсутня законодавча дефініція старості. А у ч. 2 ст. 24 вказується, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. Знову ж таки про віковий ценз нічого законодавець не зазначає.

У цій площині особливого значення набуває дослідження поняття старості, про що законодавець згадав у ч. 14 ст. 230 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) та в ч. 10 ст. 211 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, вказавши, що свідок, який не може прийти в судове засідання внаслідок хвороби, старості, інвалідності або з інших поважних причин, допитується судом у місці його проживання (перебування), зважаючи на відсутність у чинному законодавстві України визначення вказаної категорії та можливість неоднозначного її

тлумачення у правозастосовній діяльності [4; 5].

Раніше цивільне процесуальне законодавство України не містило вказаної норми, але у зв'язку з реформуванням процесуального законодавства України та внесенням змін, зокрема шляхом прийняття Закону України від 3 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», до ЦПК України та ГПК України було запроваджено низку новел, у тому числі щодо порядку допиту свідків під час розгляду справ у порядку цивільного та господарського судочинства. Слід зазначити, що структура вищевказаних кодексів суттєво змінилась, об'єми значно збільшилися, а статті викладені структурно по-новому. Хоча і відбулися кардинальні зміни законодавства, але питання його досконалості залишається відкритим, навіть і щодо з'ясування поняття старості.

Проаналізувавши положення багатьох нормативно-правових актів, ми виявили, що жоден із них не дає чіткого розуміння, що таке старість. Тому в даній статті ми намагатимемося проаналізувати та з'ясувати це поняття.

В Академічному тлумачному словнику зазначається, що старість – це період життя, що настає після зрілості і характеризується поступовим послабленням діяльності організму; похилий вік кого-небудь [6].

Погоджуємося, що старість – це певний період життя, але вважаємо, що вказане поняття не можна застосовувати в цивільному та господарському процесах. Тому, що в подальшому виникає ще більше питань, наприклад: а) про яку зрілість ідеться, оскільки вона буває різних видів: біологічна, психологічна, професійна і т.д.? б) з якого віку починається таке поступове послаблення функцій

життєдіяльності людини? Мабуть, у кожної людини це все відбувається по-різному.

На сайті Державної установи «Інститут геронтології ім. Д.Ф. Чеботарьова НАМН України» під старістю розуміють період життя людини після втрати здатності організму до продовження роду та до смерті. Характеризується погіршенням здоров'я, розумових здібностей, загасанням функцій організму [7].

На нашу думку, вищевказане поняття підходить для теоретичного визначення старості й на практиці, під час судового розгляду справ у допиті свідка в місці його проживання (перебування), який не може прийти в судове засідання внаслідок старості, застосувати не можна, у зв'язку з тим, що втрата здатності організму до продовження роду в кожній особистості настає в різному віці. А якщо, наприклад, фізична особа втратила здатність до продовження роду у 20 років, то що – це старість? Авжеж, ні. Тобто для того щоб установити втрату такої здатності, особі необхідно звернутися до медичних закладів за довідкою чи висновком про старість, щоб надати необхідні докази до суду щодо того, що особа через старість не може прийти на допит як свідок. Але медичні установи таких документів не видають. Тобто суддя на власний розсуд та за заявою особи визначає, чи підпадає свідок під категорію осіб, які не можуть прийти в судове засідання внаслідок старості.

Далі в цьому джерелі вказується, що старість характеризується погіршенням розумових здібностей. Таким чином, у відповідній площині важливого значення набуває дослідження співвідношення категорій «процесуальна дієздатність» та «старість» у контексті правового статусу свідка як учасника судового процесу. Відповідно до ч. 2 ст. 47 ЦПК України [4] та до ч. 3 ст. 44 ГПК України [5] вказано, що особи, цивільна дієздатність яких обме-

жена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, в яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника особи, цивільна дієздатність якої обмежена. Також у даному випадку слід звернути увагу і на ч. 1 ст. 69 Цивільного процесуального кодексу України, що свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Не можуть бути допитані як свідки, зокрема, недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні в психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання (п. 1 ч. 1 ст. 70 ЦПК України) [4]. Норми Господарського процесуального кодексу (ч. 1 ст. 66) передбачають, що свідком може бути будь-яка дієздатна фізична особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи [5]. Отже, з наведеного випливає, що свідком особисто може бути й особа, яка страждає на психічні розлади та на підставах, визначених у ч. 1 ст. 36 ЦК України, обмежена в цивільній дієздатності судом або має погіршення розумових здібностей. У даному випадку суд має право, а не зобов'язаний долучити законного представника до участі в справі. Але тоді виникає чимало питань щодо достовірності та відповідності таких даних та фактів, що надають такі особи, чи не буде перекручувань, плутанини, спотворення інформації; чи варто тоді витратити час та грошові кошти на такі допити свідків, і чи не буде в майбутньому виникати питання щодо так званого «затягування» судового розгляду справи або процесу. Вважаємо такі дії недоцільними.

Ще існує думка, що старість – це фінальна стадія життя, неминуча частина життя, яку збирається пере-

жити кожен, чиє життя не обірвалося трагічно в молодості. Це час, який кожен проходить по-різному – є стільки різних відтінків старіння, скільки є людських історій. Старіння є постійним процесом, який починається від народження. Його протікання залежить від генетичних факторів, умов життя і способу життя. Послідовні стадії включають прогресування фізіологічного та психічного старіння, поступове погіршення фізичного, психічного стану та незалежності зростання обмеження можливостей соціальної адаптації – так зване соціальне старіння зростання залежності від інших людей [8].

Важко не погодитися із вказаною думкою, а саме щодо того, що старіння є постійним процесом, який починається від народження, що це час, який кожен проходить по-різному залежно від генетичних та соціальних факторів, умов та способу життя. Тому в разі з'ясування поняття старості, яке на даний час досить часто використовується в нормативно-правових актах України, питання залишається відкритим щодо розуміння та трактування даного терміна, а також доречності застосування його в законодавстві.

Більшість дослідників, а також Всесвітня Організація охорони здоров'я, вважають, що старість починається із 60 років і триває до смерті. Міжнародна класифікація виокремлює такі періоди геронтогенезу: 1) рання старість або похилий вік (для чоловіків 60–74 роки, для жінок 55–74 роки); 2) старість або старечий вік (75–90 років); 3) вік довгожителів (90 років і старші) [8; 9].

Для того щоб все ж таки зрозуміти та з'ясувати термінологічне навантаження поняття «старість», крім теоретичного розуміння, необхідно також проаналізувати походження вказаного терміна в законодавстві.

Можливо, початок застосування терміна старості пов'язаний із Проектом Закону України «Про пенсії за

старістю та виплати з персональних накопичувальних пенсійних рахунків» [10], який був запропонований на розгляд до Верховної Ради України у 2000 році. Цей Проект передбачав пенсію за старістю та виплати з персональних накопичувальних пенсійних рахунків. Як варіант, Проектом передбачалося поняття старості. Але це тільки наші здогадки.

Слід відзначити, що Житловий кодекс Української РСР, а саме абзац 5 ч. 2 ст. 125 містить словосполучення «пенсіонерів по старості» [11], але хоча і норма 1983 року, вказане словосполучення було офіційно розтлумачене аж у 2014 році, а саме Рішенням Конституційного суду України. Відповідно до цього Рішення до пенсіонерів по старості, крім осіб, яким згідно із законодавством України призначено пенсію за віком, віднесено також осіб, що вийшли на пенсію за віком зі зменшення пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV зі змінами, зокрема, на підставі статті 55 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ зі змінами [12].

Велика кількість міжнародних договорів передбачають пенсії по старості. Серед них, зокрема: Конвенція про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку із втратою годувальника № 128 від 29 червня 1967 р.; Конвенція про запровадження міжнародної системи співробітництва у збереженні прав мігрантів на пенсію по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника № 48 від 21 червня 1982 р.; Конвенція про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашніх служників № 37 від 29 червня 1967 р. та інші. У вказаних міжнародних дого-

ворах поняття старості відсутнє, але врегульовує питання щодо пенсій по старості та допомоги по старості, а також висвітлено питання обов'язкового страхування по старості особливої категорії осіб.

В українському законодавстві такий вид пенсії, як по старості, не врегульовано і жодним нормативним актом не передбачено. Тому, можливо, в законодавстві України старість з'явилася у зв'язку з невдалим перекладом міжнародних договорів українською мовою, оскільки наша державна мова багата на синоніми.

На нашу думку, законодавець під старістю розуміє похилий вік, поняття якого, до речі, в законодавстві України визначено. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [13].

Починаючи реформування пенсійної системи у 2001 році, в Посланні Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України» йдеться про заощадження на старість для підвищення добробуту та поліпшення життя людей похилого віку [14].

Щодо тотожності понять старості та похилого віку в Цивільному та Господарському процесуальних кодексах України, то слід відмітити, що згідно з ч. 2 ст. 69 ЦПК України [4] та ч. 2 ст. 66 ГПК України [5] суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хво-

робу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин.

З наведеного випливає, що свідків через похилий вік можна допитати в режимі відеоконференції. А як нам відомо, відповідно до ч. 14 ст. 230 Цивільного процесуального кодексу України та ч. 10 ст. 211 Господарського процесуального кодексу України свідок, який не може прийти в судове засідання внаслідок старості, допитується судом у місці його проживання (перебування) [4; 5]. Таким чином, ЦПК України та ГПК України містять норми, що надають можливість вибору альтернативних форм порядку допиту свідків, які не можуть з'явитися в судове засідання внаслідок старості, похилого віку.

Старість тісно взаємопов'язана з процесом старіння, який починається від народження і постійно триває до смерті особи, і вона (старість) починається у кожної особи в різний період життя залежно від соціальних умов та способу життя, від генетичних задатків, а також від моменту фізіологічного та психологічного дозрівання. Тому ми вважаємо, що все ж таки законодавець у процесуальному законодавстві використав терміни «похилий вік» та «старість» як синоніми, і вони можуть вважатися тотожними. У майбутньому, щоб унеможливити подальшу плутанину, в теорії та в практичній діяльності щодо розуміння законодавчої термінології законодавцю слід би було би звернути на це увагу і замінити незрозумілий термін «старість» на зрозуміле в правовій сфері поняття «похилий вік», яке законодавчо закріплене. Навіть для того, щоб підвищити обізнаність про проблеми літніх людей, захистити їхні права та оцінити внесок старшого покоління в життя суспільства, Генеральною Асамблеєю ООН засновано Міжнародний день людей похилого віку, який відзначають у світі 1 жовтня [15].

Кожна особа має право на захист своїх прав та законних інтересів, а також на соціальний захист у старості та звернення до суду за таким захистом. Старість тісно взаємопов'язана з процесом старіння, який починається від народження і постійно триває до смерті особи. У статті автори здійснюють спробу проаналізувати поняття старості в теоретичному та науково-правничому розумінні, а також дослідити правову природу старості за законодавством України.

Оскільки новелою в цивільно-процесуальному та господарсько-процесуальному законодавстві є застосування терміна «старість», а саме під час допиту свідка за місцем проживання (перебування), який через старість або з інших поважних причин не може прийти в судове засідання, тому автори ставлять перед собою за мету – з'ясувати в різних аспектах поняття старості. Для досягнення поставленої мети авторами статті здійснено аналіз теоретичного розуміння поняття старості та вплив такого теоретичного розуміння на тлумачення її в практичній діяльності судових органів. Крім теоретичної бази, автори дослідили чинне законодавство України, а саме норми Конституції України як Основного Закону, Цивільного процесуального та Господарського процесуального кодексів України й інших нормативно-правових актів, приділили увагу дослідженню проблемних питань щодо розуміння поняття старості в міжнародних договорах, а саме в Конвенціях, а також проекти законів, щоб з'ясувати правову природу та понятійно-правовий апарат терміна старості. Досліджено співвідношення категорій «процесуальна дієздатність» та «старість» у контексті правового статусу свідка як учасника судово-

го процесу під час допиту свідків за місцем проживання (перебування) внаслідок неможливості прибуття в судове засідання у зв'язку зі старістю, похилим віком. Також у статті розглянуто поняття старості через призму тлумачення в законодавстві категорії «похилий вік», при цьому проаналізувавши законодавство у сфері соціального захисту та пенсійного страхування. Автори звернули увагу та проаналізували критерії поділу старості та класифікацію періодів геронтогенезу, а також запропонували власне розуміння категорії старості в правозастосовчій діяльності та запропонували внести відповідні зміни до чинного законодавства України.

Ключові слова: свідок, допит свідка, порядок допиту свідків, допит свідків за місцем проживання (перебування), старість, процес старіння, похилий вік.

Mazur V., Borovska I. Analysis of the concept of old age in scientific-practical and theoretical aspects

Everyone has the right to the protection of his rights and legitimate interests, as well as to social protection in old age and to apply to the court for such protection. Old age is closely linked to the aging process, which begins at birth and continues until death. In the article the authors make an attempt to analyze the concept of old age in the theoretical and scientific-legal sense, as well as to explore the legal nature of old age under the laws of Ukraine.

As a novelty in civil procedure and commercial procedure legislation is the use of the term old age, namely when questioning a witness at the place of residence (stay), who due to old age or for other valid reasons can not come to court, so the authors aim to – to find out in different aspects of the concept of

old age. To achieve this goal, the authors of the article analyzed the theoretical understanding of the concept of "old age" and the impact of such a theoretical understanding and interpretation in the practice of the judiciary. In addition to the theoretical basis, the authors studied the current legislation of Ukraine, namely the Constitution of Ukraine as the Basic Law, Civil Procedure and Commercial Procedural Codes of Ukraine and other regulations, bylaws, paid attention to the study of problematic issues of understanding the concept of old age in international treaties, namely the Conventions, as well as draft laws to clarify the legal nature and conceptual framework of old age. The relationship between the categories of procedural capacity and old age in the context of the legal status of a witness as a participant in the trial during the interrogation of witnesses at the place of residence (stay) due to the inability to come to court due to old age, old age. The article also considers the concept of old age through the prism of interpretation in the legislation of the category of old age, while analyzing the legislation in the field of social protection and pension insurance. The authors drew attention to and analyzed the criteria for the division of old age and the classification of periods of gerontogenesis, as well as offered their own understanding of the category of old age in law enforcement and proposed to make appropriate changes to current legislation of Ukraine.

Key words: witness, witness interrogation, witness interrogation procedure, witness interrogation at the place of residence (stay), old age, aging process, mature (late) age.

Література

1. Конституція України : Основний Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–41. Ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
6. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : в 11 томах. 1978. Том 9. С. 657. URL: <http://sum.in.ua/s/staristj>
7. Добірка публікацій на тему «старість»: Державна установа «Інститут геронтології ім. Д.Ф. Чеботарьова НАМН України». URL: <http://geront.kiev.ua/base-of-publications-on-gerontology/253-dobirka-publikatsi-na-temu-qstaristq.htm>
8. Відмінки старості. URL: <https://seni.ua/uk-UA/content/v-dt-nki-starost>
9. Психологія старіння. URL: https://pidru4niki.com/12671005/psihologiya/psihologiya_starinnya
10. Про пенсії за старістю та виплати з персональних накопичувальних пенсійних рахунків : Проект Закону України від 13 липня 2000 року. UR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1881-14#Text>
11. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року. Відомості Верховної Ради України. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
12. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Скорохода Василя Васильовича щодо офіційного тлумачення словосполучення «пенсіонерів по старості», яке міститься в абзаці шостому статті 125 Житлового кодексу Української РСР. № 6-рп/2014 від 11.06.2014 р. Справа № 1-2/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-14#Text>
13. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закону України від 16 грудня 1993 року. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 4. Ст. 18.
14. Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України : Послання Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n1_14100-01#Text
15. Що таке старість? / А Клименко та ін. URL: https://mind.ua/kmb_s_alumni/publications/20202998-shcho-take-starist-vidpovidayut-alla-klimenko-margarita-muradova-ta-inshi-vidomi-blogeri